

Římská epigrafika

Zimní semestr 2009

MT

Doporučená literatura:

**E. Meyer, Einführung in die lateinische Epigraphik.
Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1973**

**M. G. Schmidt, Einführung in die lateinische Epigraphik.
Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2004**

L. Vidman, Psáno do kamene. Academia, Praha 1975

Úvod

Latinské nápisy – mimořádně bohatý pramenný materiál o římských dějinách a reáliích. Od počátku města, hojněji pak od augustovské éry doprovázejí nejrozličnější stránky římských dějin, přičemž zahrnují tak širokou škálu společenské komunikace, která nemá před tím v dějinách obdoby.

Předmětem vědy o latinských nápisech (z řec. ἐπιγράφειν – napsat, nadepsat, vepsat, věnovat) jsou všechny originální latinské pozůstatky písma z doby římské. S nápisy na mincích se zabývá samostatně i numizmatika a s nápisy na papyrech papyrologie. Texty na pergamenu, který byl od 4. st. po Kr. téměř výhradním nositelem knižní kultury, jsou s ohledem na literární charakter textů samostatnou disciplínou.

Handwritten text on a small, narrow fragment of papyrus, likely a fragment of a larger document. The text is written in a cursive script and is partially obscured by the fragment's irregular edges.

Handwritten text on a larger, rectangular fragment of papyrus. The text is written in a cursive script and is organized into several lines. The fragment shows signs of wear, including several small holes and irregular edges.

Chronologické rámce latinské epigrafiky jsou obtížně přesně vymezitelné a vždy závisí na vytvoření římské moci v té které části impéria.

Obecně se za mezní body považují počátky Říma, resp. ustálení samostatného, od etruského a umbrijsko-sabellského písma odlišného jazyka a písma na konci 7./počátku 6. st. př. Kr. a rok 711 po Kr., kdy arabské obsazení iberského poloostrova znamenalo v nejzápadnější části impéria úplný konec „římské“ epigrafiky.

Vždy musíme mít na paměti, že římská říše ani v době nejpokročilejší romanizace nebyla jazykově jednotná a narážíme ve větší či menší míře na další jazyky či jazykové substráty. V počátcích rozvoje latinského písemnictví jde především o etruštinu. V jižní Itálii a ve východním Středomoří nikdy neztratila význam řečtina.

V řecky hovořící části impéria je počet latinských nápisů poměrně malý, v CIL představují menší část 3. svazku (ca 1800 nápisů) a souvisejí především s římským vojskem a v menší míře s římskými koloniemi. Nejvýchodněji umístěný latinský nápis se nachází v Baku v Arménii u Kaspického moře a pochází od centuriona 12. legie z doby císaře Domitiana.

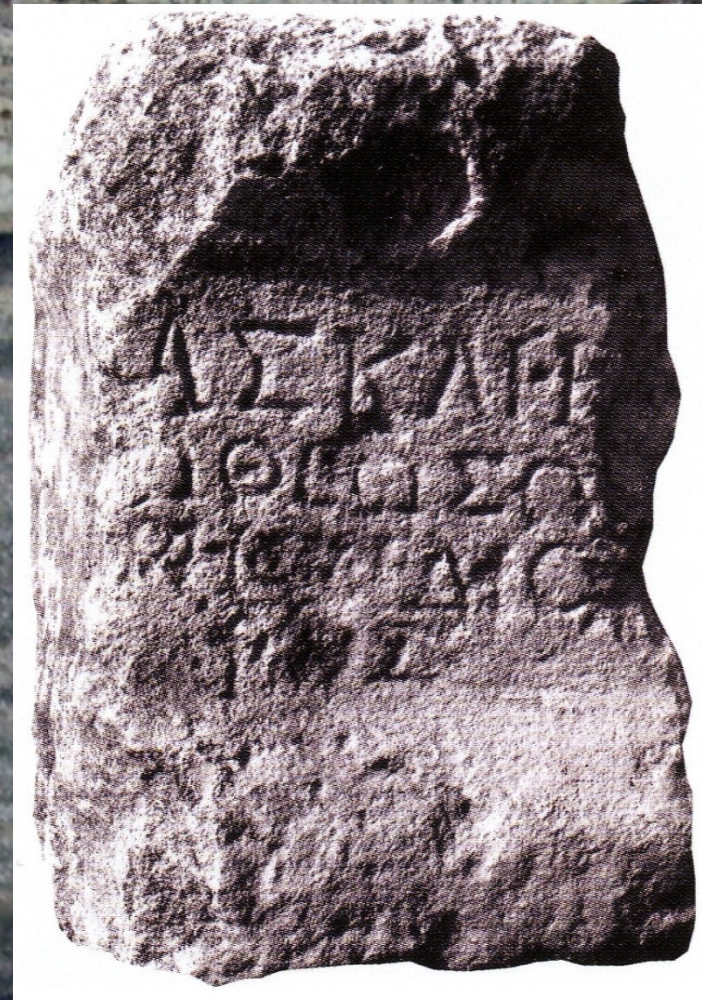
**Latinský nápis C. Popillia
Onesiphora, římského občana
řeckého původu**

**Latinský nápis Flavia
Decebala, římského
občana tráckého původu**

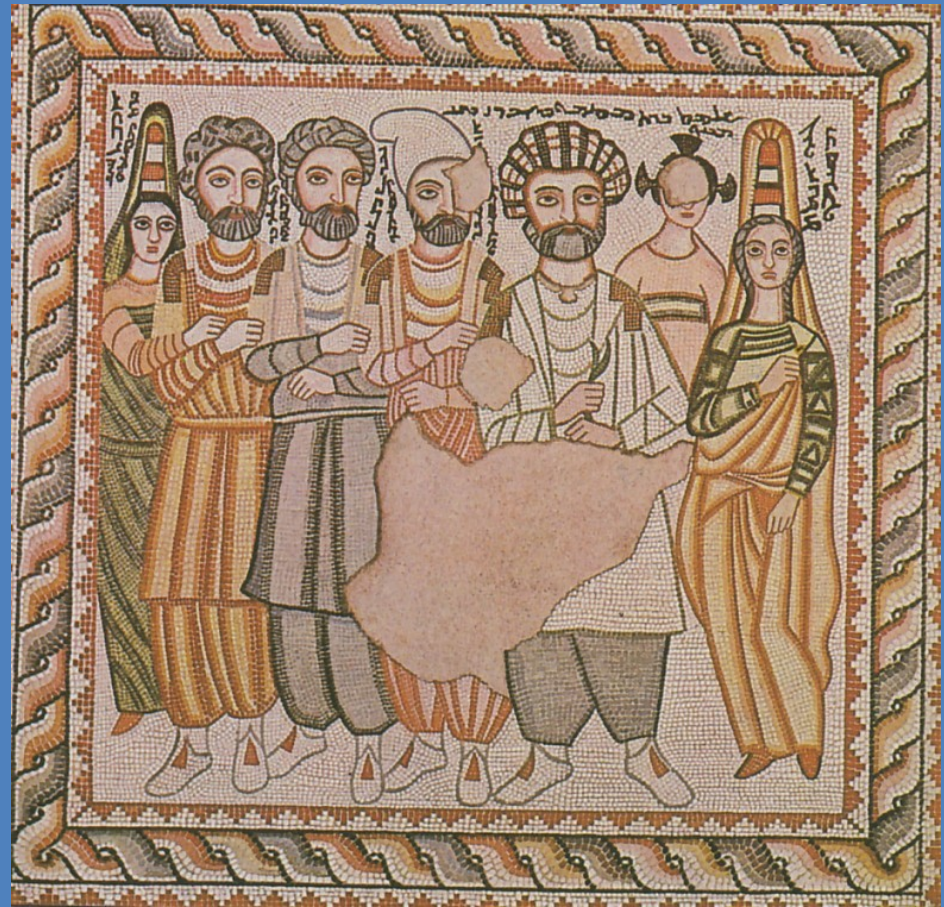

Nápis z Nesebaru
(Bulharsko), bývalé
řecké kolonie

Řecký nápis na votivním
oltáři, který nechal
postavit Řek Diodorus
(Bulharsko)

S odlišnou dobou největšího rozkvětu je zastoupena též řada periferních kultur s vlastním, více či méně rozvinutým písemnictvím (např. Iberové, Féničané, Syřané, Aramejci) – souběh různých jazyků nejlépe dokumentují bi- či trilingvistické nápisy, předvádějící tentýž text v různých jazykových mutacích. Stejně tak existuje i řada nápisových dokladů pronikání cizích jazykových prvků do latinského epigrafického materiálu.

Edessa, Sýrie

Úkolem epigrafiky je shromažďování, čtení, klasifikace a výklad nápisů a jejich následná editace a komentování, ať už v geograficky členěných nebo systematických souborech textů.

Tím je nedílnou součástí VĚD O STAROVĚKU, jejíchž metodiku a především „kladení otázek“ z velké části přebírá.

Epigrafika tudíž je užitečná především v součinnosti s řadou dalších disciplín (archeologie, historická topografie, paleografie, filologie, onomastika, obecná jazykověda atd.). Její mimořádný význam v této souhře spočívá ve skutečnosti, že dnes již latinskou textovou pramennou základnu v podstatě rozšiřují jen nové epigrafické prameny. Celá řada odvětví věd o starověku (např. prosopografie - výzkum elit římské společnosti, sociální dějiny obecně, dějiny hospodářství, správy a vojenství) stojí právě především na epigrafické pramenné základně. Ale např. i v obecných dějinách jsou období, kdy postrádáme jakékoli literární prameny (např. dějiny 3. století po Kr.) a při jejich rekonstrukci se opíráme jen o epigrafické a archeologické prameny.

Dějiny oboru

Zájem o latinské nápisy jako filologické nebo historické prameny je patrný již v samotné antice – např. Livius cituje zákony z nálezů z roku 186 př. Kr., které upravovaly účast na bakchanáliích. Tento senátní výnos, dodnes dochovaný na bronzové destičce (CIL I 581), se v některých pasážích doslova shoduje s Liviovým textem. Z toho vyplývá, že tento dějepisec čerpal z nálezů jakožto dokumentárního pramene.

I další spisovatelé (např. Cicero, oba Pliniové) citovali ve svých dílech různé náhrobní a čestné nápisy. Cicero dokonce nechal u Syrakus očistit náhrobek Archimeda, aby mohl nápis na něm správně přečíst.

Např. jen u Plinia je dochován úplný text nálezů z Tropaeum Alpium u Monte Carla.

La Turbie, Tropaeum
Alpium (7/6 př. Kr.) –
vedeno téměř 50
alpských kmenů,
porobených mezi 15 a
7 př. Kr.

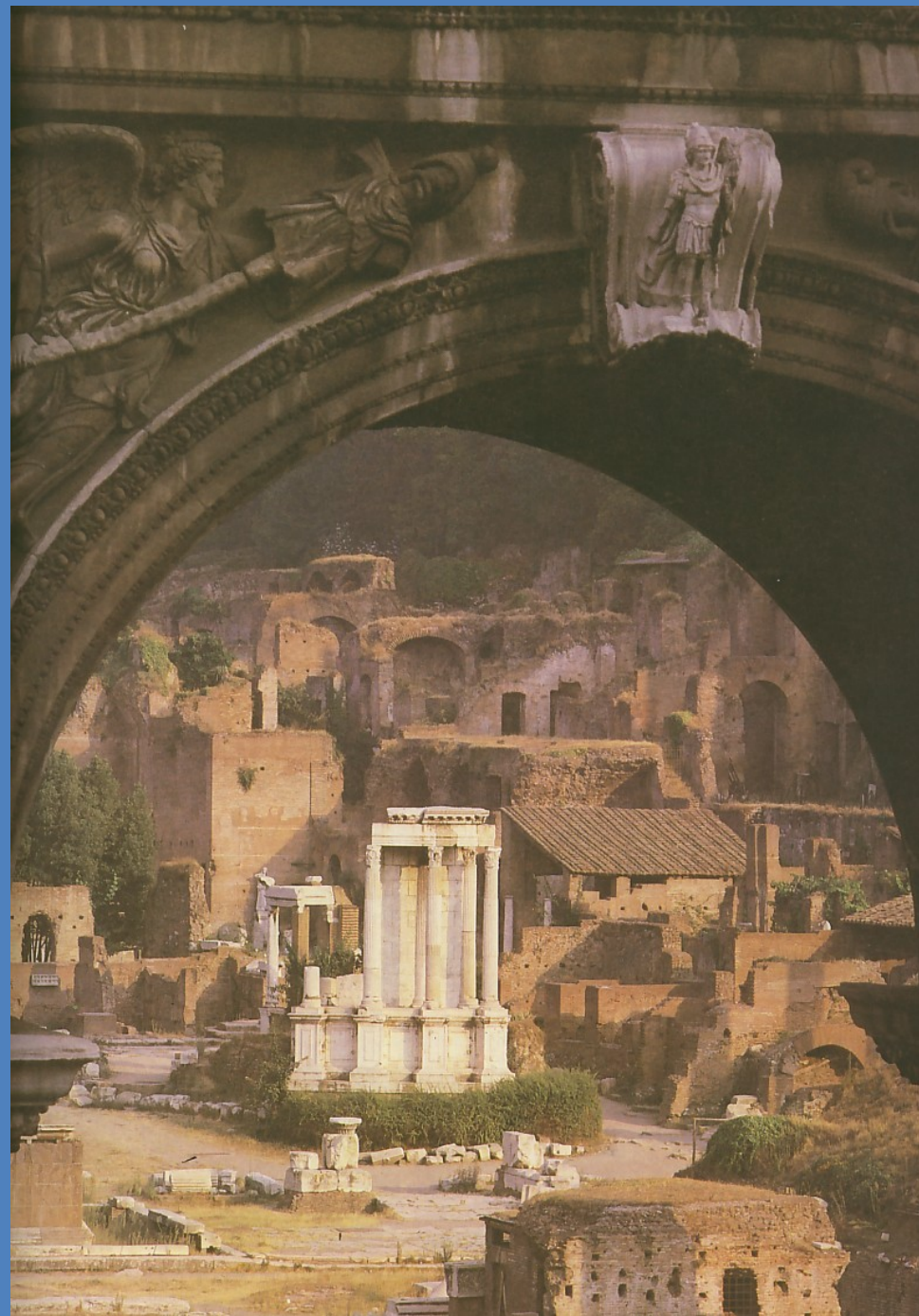

Hojně a systematicky se v antice též shromažďovaly nápisy na dřevěných nebo voskových destičkách (*tabulae ceretae*) – především právní a hospodářské dokumenty (účty, smlouvy apod.) – a ukládaly se v soukromých i veřejných archívech. Při politicko-správním rozhodování využíval magistrát města Říma především senátní archiv.

Latinské nápisy ze starověku byly v západní části Evropy stále ve velkém počtu přístupné, zčásti na původních stavbách a památkách, zčásti vestavěné do různých nových budov (kostelů, opevnění atd.). Také se nevytratila možnost jejich čtení – latinsky uměl číst každý, kdo tehdy uměl číst vůbec.

Epigrafické materiály se předmětem vědeckého bádání staly teprve však v době vzrůstajícího zájmu Evropy o svou antickou tradici a minulost. Z karolinské doby se dochovala první známá kompilace latinských a řeckých nápisů v tzv. Kodexu Einsiedlensis (9. st.). Byla vypracována zřejmě v klášteře v Reichenau a dochovala se v rukopise kláštera v Einsiedeln. Nešlo však o systematické třídění, nýbrž o nápisy s místopisy a různými zprávami z Říma (75 ks) a Pavie (5 ks) a o itinerář města Říma.

Zájem o nápisy z pohanské minulosti ovšem zůstával velmi omezený. I některé výjimky, např. kolem roku 1140 zpracovaný spis „Mirabilia urbis Romae“ ukazuje téměř výhradní zájem o památky, nikoli o jejich nápisy. Jen raně křesťanské nápisy se těšily již i v raném středověku většímu zájmu – např. známé rukopisy z 9. a 10. století „Sylloge Centulensis“ a „Corpus Laureshamense veterum syllogarum“.

Teprve v době humanismu a renesance začali mít učenci větší zájem o nápisy – začali antické nápisy opisovat a shromažďovat v rukopisných Corporae.

Prvním, kdo nápisy opisoval a ve svém díle využíval, byl římský politik a humanista Cola di Rienzo (1313-1354), který roku 1344 zpracoval první popis města Říma. Ve svých politických úvahách se mj. opíral o bronzovou desku, zabudovanou do oltáře v lateránském chrámu, která obsahovala znění „Lex de imperio Vespasiani“ – zákona, kterým byly císařské pravomoci přeneseny na Vespasiana.

Poggio Bracciolini
De varietate fortunae

První epigrafickou sbírku vytvořil Poggio Bracciolini (1380-1459), sekretář papežské kurie, který roku 1429 zveřejnil systematicky uspořádanou sbírku (sylogē) antických nápisů. Spojil v ní nápisy překreslené v Kodexu Einsiedlensis s nápisy, které sám viděl a opsal. Jeho zájem se ale přesto více než epigrafiky týkal literární tradice.

Významným sběratelem textů z rozsáhlého území byl Ciriaco d Ancona (1391-1455). Potomek obchodnické rodiny při cestách po Itálii, Řecku a Levantě sbíral řecké a latinské nápisy. Tím, že při popisu památek se snažil nápisy pečlivě opsat a opatřit místem „nálezu“, je jedním ze „zakladatelů“ epigrafických metod.

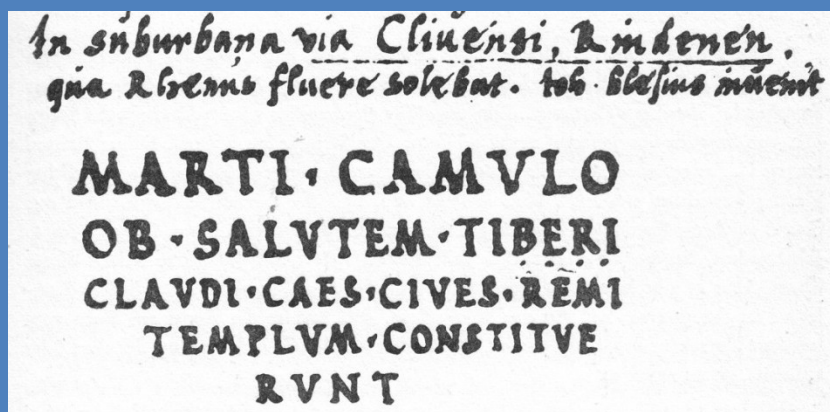
Giovanni Giocondo (Ioannes Iucundus, 1434-1515), typický univerzální učenec renesance, sestavil na svou dobu příkladné syllogy především nápisů z města Říma, ale i z Dalmatie, Hispanie, Gallie a Řecka, které díky množství textů byly později hojně využívány.

Pirro Ligorio (1513-1583), neapolský architekt, který jako pokračovatel Michelangela vedl stavbu baziliky sv. Petra, poprvé sestavil – zatím jen v rukopisné formě – encyklopedii o více než 40 svazcích, obsahující antické památky, mince a nápisy. Antiku miloval, proto se nedokázal ubránit pokušení a do své práce zařadil i nepravé a falešné texty.

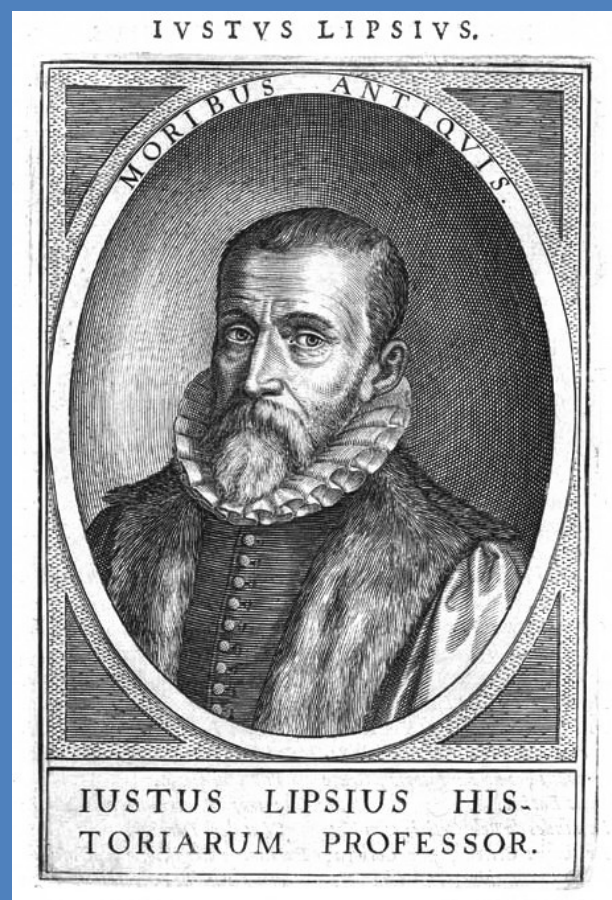

Pirro Ligorio, Syllogae

15. a 16. století výrazně přispěla ke známosti antických nálezů. Na to navázal Martinus Smetius (zemřel r. 1578), jehož rozsáhlou sbírku po jeho smrti v roce 1588 tiskem vydal Justus Lipsius. Tato sbírka se vyznačovala velkou spolehlivostí, snahou o autopsii. Poprvé se v ní nápisy netřídí geograficky, nýbrž podle obsahových kritérií.

Nápis zapsaný Martinem Smetiem

*Epitaphium in domo, ut a vestigia quod ad hunc locum
a C. Iulio Cesaris, ad hunc locum, qui nuncupatur
ad hunc locum, qui nuncupatur ad hunc locum.*

4
PVBLIVS ANTHVS
VI · VIR · AVGVSTALIS
CVRIBVS · SABINIS
TESTAMENTO · FITI · IVSSIT
ARBITRATV · GEMELLI
NERONIS · CLAVD · CAESA
AVG · GERMANIC
PALMIGINIANI · TABVLA
HEREDITATIVM
ADIECTI · DE · SVD · HS · Q ·

*Epitaphium in domo, ut a vestigia quod ad hunc locum
a C. Iulio Cesaris, ad hunc locum, qui nuncupatur
ad hunc locum, qui nuncupatur ad hunc locum.*

*Epitaphium in domo, ut a vestigia quod ad hunc locum
a C. Iulio Cesaris, ad hunc locum, qui nuncupatur
ad hunc locum, qui nuncupatur ad hunc locum.*

*In Capitolio, ut a vestigia quod ad hunc locum
a C. Iulio Cesaris, ad hunc locum, qui nuncupatur
ad hunc locum, qui nuncupatur ad hunc locum.*

5
HONORIS
IMP · CAESARIS · DIVI · F
AVGVSTI · PONT · MAXIM
PATR · PATRIAE · ET · MVNICIP
MAGISTR · AVGVSTALES
C · EGNATIVS · M · L · GLYCO
C · EGNATIVS · C · L · MVSICVS
C · IVLIVS · CAESAR · L · ISOCHRYSTVS
Q · FLORIVS · Q · L · PRINCEPS
VIAM · AVGVSTAM · AD · VIA
ANNIA · EXTRA · PORTAM · AD
CAERES · SILICE · STERENDAM
CVRARVNT · TECVNIA · SYA
TLO · LVDIS

*In domo, ut a vestigia quod ad hunc locum
a C. Iulio Cesaris, ad hunc locum, qui nuncupatur
ad hunc locum, qui nuncupatur ad hunc locum.*

3
IMP · CAESAR · AVGVSTVS
VESTASIANVS · PONT · MAX
TRIB · POTEST · VII · IMP · XXVIII · COS · VIII
CENSOR · FACIVND · CVRAVIT

*In domo, ut a vestigia quod ad hunc locum
a C. Iulio Cesaris, ad hunc locum, qui nuncupatur
ad hunc locum, qui nuncupatur ad hunc locum.*

4
C · RVSTIVS · C · F · ELAVS · ITER
L · OCTAVIVS · L · F · VITVLVA
III · VIR · D · S · S
VIAM · INTEGENDAM
CVRAVIT

*In domo, ut a vestigia quod ad hunc locum
a C. Iulio Cesaris, ad hunc locum, qui nuncupatur
ad hunc locum, qui nuncupatur ad hunc locum.*

5
AVGVSTALES · VI · VIR
C · FISCINIVS · CLEMENS
L · VETIVS · C · F · TIRO
L · MAENVS · L · L · PHAENACES
C · VEINATIVS · C · L · TVROLVIVS
C · VEIACVS · C · L · STAPHIA
L · VVICIVS · C · L · CHERETVS
C · VETIVS · C · L · OPTIVS
C · VETIVS · C · L · QVARTIO
C · CVPIENVS · C · L · AVCCISSOR
L · MAENVS · L · L · ALIVIVS
L · CATELVIVS · L · L · SAKKAVS
ATE · FIRMIVS · SEX · L · FRIMIO
C · NVATIVS · C · L · CLAVS
VIAM · LONG · P · OCL · XV · EX · DD
OS · HONOREM · SEXVILVIVS
SYA · TECVNIA · SILICE · STEREND
CVRARVNT

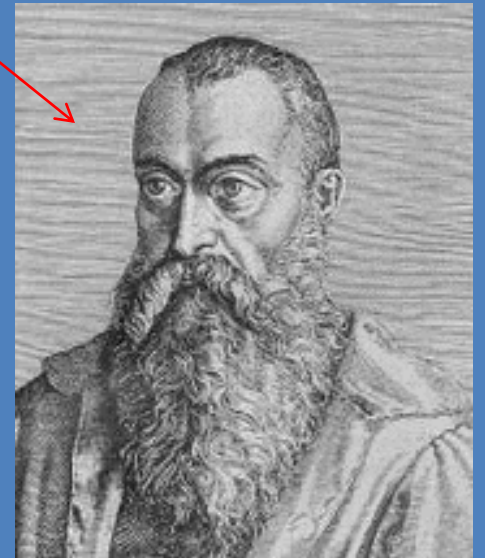
*In domo, ut a vestigia quod ad hunc locum
a C. Iulio Cesaris, ad hunc locum, qui nuncupatur
ad hunc locum, qui nuncupatur ad hunc locum.*

6
IMP · CAESAR
DIVI · F · AVGVST
COS · P · CCCXX

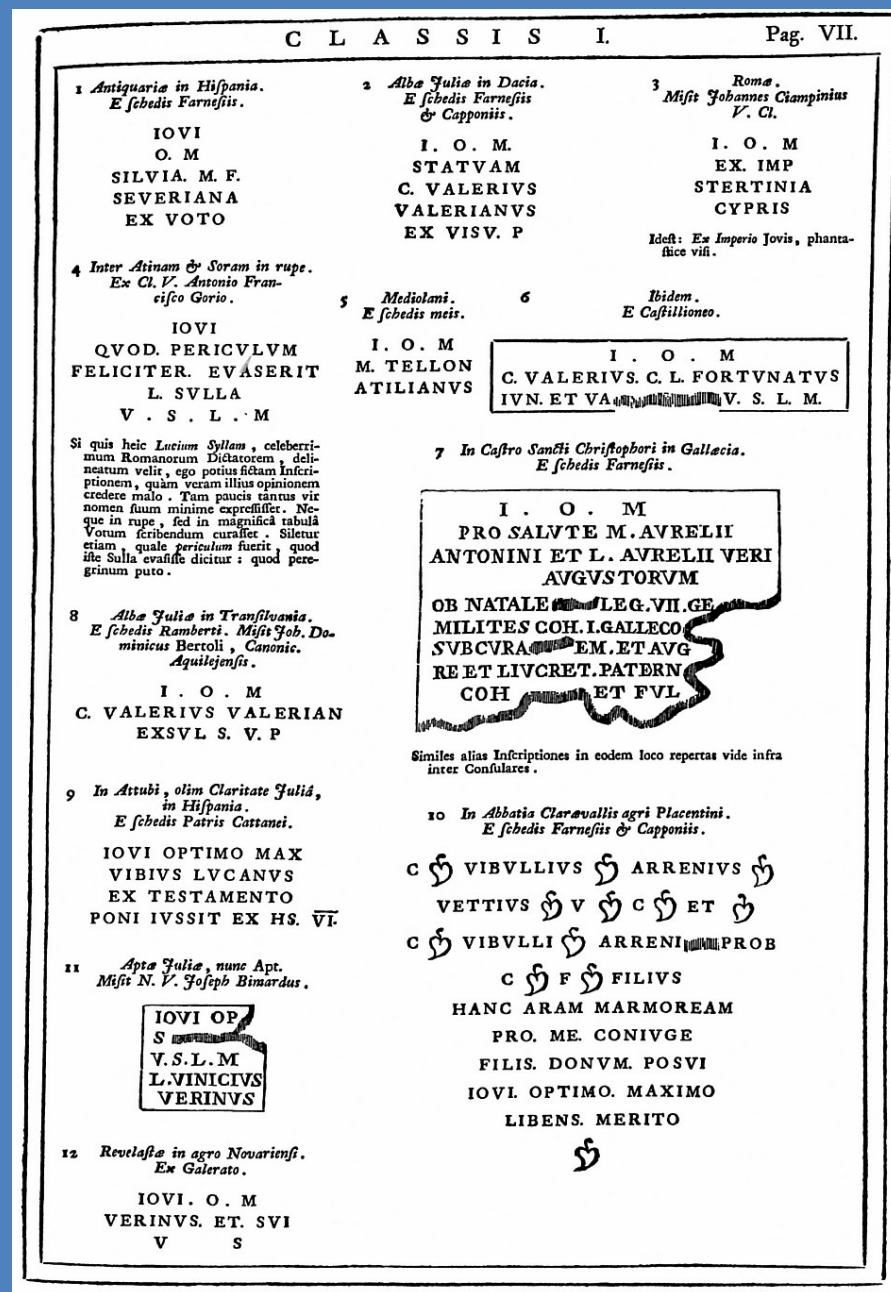
*In domo, ut a vestigia quod ad hunc locum
a C. Iulio Cesaris, ad hunc locum, qui nuncupatur
ad hunc locum, qui nuncupatur ad hunc locum.*

Martinus Smetius: Inscriptioes antiquae, cum graecae tum latinae per urbem Romam diligenter collectae [...]. 1565

Na počátku 17. st. vyvrcholí epigrafické výzkumy sbírkou Jana Grutera (1560-1627) z Heidelbergu, na jehož v roce 1602/1603 vydaném díle „Corpus absolutissimum“ se podílel i významný filolog Joseph J. Scaliger. Sbíрка s 12.000 nápisy, prakticky všechny tehdy známé nápisy, byla Scaligerem po vzoru Smetia opatřena indexem. Stala se tak průkopníkem moderního způsobu publikace epigrafických souborů a až do vydání prvních CIL byla hojně citovaným základním dílem oboru.

V následujícím období dochází k dalšímu rozvoji disciplíny, k čemuž významně přispěla i stále větší skepse vůči literární tradici a tím spojený příklon k přímým pramenům: mincím a nápisům. Zároveň ale obor dlouho nemohl překročit meze antikvárních sbírek, často zatížených i falšovanými náписy.

V 19. st. již bylo ovšem zřejmé, že Gruterova sbírka neodpovídá nárokům na moderní kritickou edici, a corpora z 18. st. byly metodicky nedostačující a vzhledem ke stále narůstajícímu počtu epigrafického materiálu byly již překonány. Proto Královská Pruská Akademie věd připravila již 1815 plán na soubornou editaci řeckých (CIG) a latinských (CIL) nápisů. Roku 1852 vydal Theodor Mommsen (1817-1903), pilotní projekt „Inscriptiones regni Neapolitani“, který měl být vzorem pro budoucí souborné publikace nápisů.

Roku 1863 vyšel první díl řady „Corpus Inscriptionum Latinarum“ (CIL) v péči berlínské akademie, jejíž vydávání Mommsen až do své smrti garantoval. Na CIL spolupracovala celá řada odborníků (např. Eugen Bormann, Hermann Dessau) z římského „Istituto di corrispondenza archaeologica“, stojícího pod pruským vedením. Ti spolupracovali s epigrafy z celé řady evropských zemí. K nim patřil i René Cagnat, zakladatel dodnes vycházející epigrafické ročenky „Année épigraphique“. Do 1. světové války byla v CIL zveřejněna většina tehdy známých nápisů, ale projekt pokračuje kontinuálně dodnes.

První svazek CIL z roku 1863 je věnován starým latinským nápisům z období do smrti Caesara.

Svazky II až XV, většinou dělené do podskupin, jsou strukturovány podle geografického hlediska a obsahují vždy nápisy z jednoho uzavřeného prostoru.

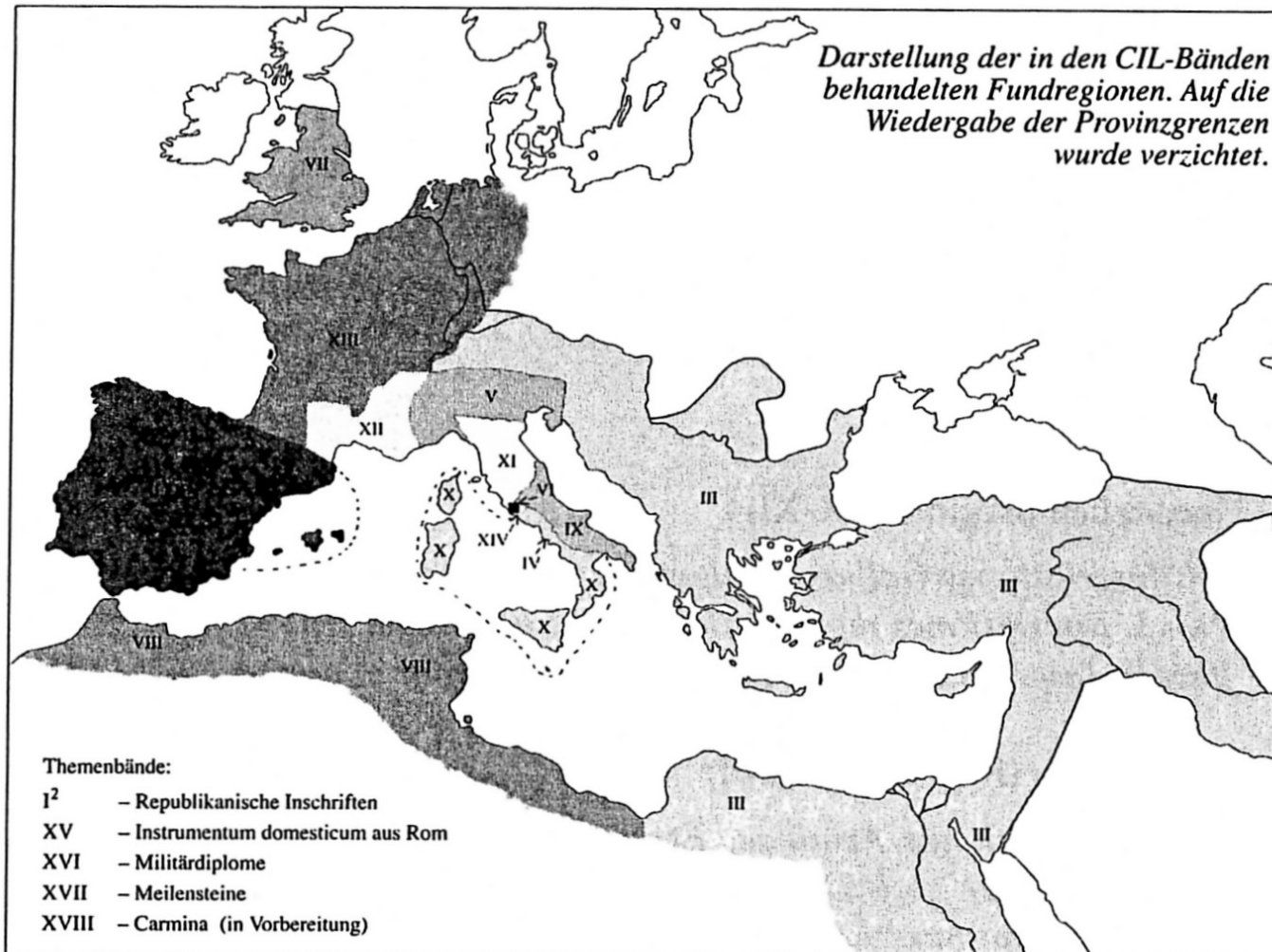
Ve svazku č. IV jsou jen nápisy na zdech a tzv. malé nápisy z Pompejí a sousedních městeček, ve svazku č. VI nápisy z Říma a ve svazku č. XV tzv. malé nápisy (Instrumentum domesticum) z města Říma.

Naopak svazek č. XVI je věnován významné epigrafické skupině vojenských diplomů.

K většině svazků jsou průběžně zpracovány indexy a supplementa.

Křesťanské nápisy z města Říma do CIL nejsou zařazovány.

2. Systematisches Verzeichnis der Sammlungen lateinischer Inschriften im CIL

40307 tit. honorarius imperatorum et domus imperatoriae

Basis magna ex lapidibus tophaceis et ex opere caementicio quatuor statuis superponendis exstructa 116 × 500 × 90, cui tabulae ex marmore Lunensi tres inter se coniunctae affixae sunt; tabula prima ex 47 fragmentis composita 75 × 213 × 35, altera ex 19 fragmentis composita 75 × 139 × 35, tertia ex 8 fragmentis composita 75 × 70 × 38. Prons basis corona crepidineque praedita erat. In facie corone sursum versis foramina terebrata. In tabula prima inscriptae sunt col. I–II et *asnetores tubicinas*, in altera col. III et *liticines cornicinas* | *Romani*, in tertia col. IV et *Romani*. Litt. col. I: 4,5 (v. 1), litt. I longae 5,5), 4 (v. 2), 3 (v. 3), 2,8/3 (v. 4); litt. col. II: 4/4,4 (v. 1, litt. I longae 6), 4 (v. 2), 3,5 (v. 3–5, litt. I longae v. 5: 4), 3 (v. 6–7); litt. col. III: 4/4,5 (v. 1), 4 (v. 2), 3/3,5 (v. 3), 2,5/3 (v. 4); litt. col. IV: 4 (v. 1), 3,5 (v. 2), 3 (v. 3), 2,5 (v. 4), litt. I longae 4). Litt. v. infra inscriptorum 5 (litt. I longae 7). Rep. in effossionibus nuperime a C. PANELLA apud arcum Constantini et metam sudantem (*Urbs P 23*) institutis in aedícula temporibus Claudii exstructa. Asservatur in M. N. R. (*Palazzo Massimo*) in repositis. Descripti ad im. phot. et ex manuscripto, quod n. h. dedit V. MORIZIO.

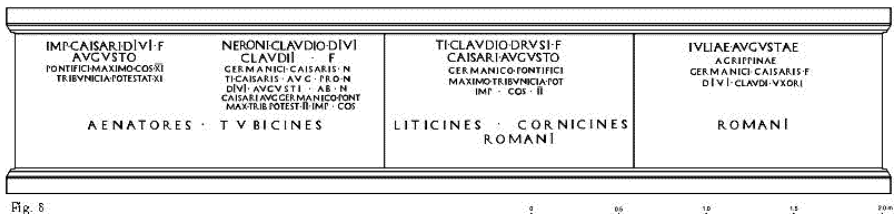
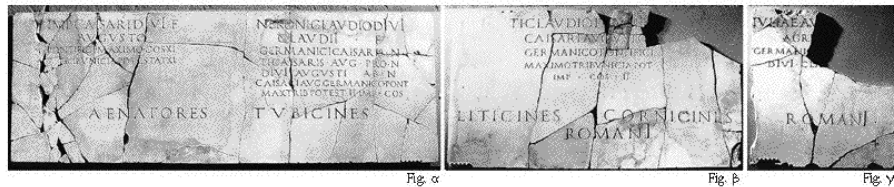

Fig. 8

Col. I:	Col. II:	Col. III:	Col. IV:
<i>Imp(erator) Caesaris Divi filio)</i>	<i>Nerona Claudio Divi</i>	<i>Tiberio Claudio Drusa filio)</i>	<i>Juliae Augustae)</i>
<i>Augusto,</i>	<i>Claudio filio)</i>	<i>Caesari Augusto</i>	<i>Agrippinae)</i>
<i>pontifex maximus, co(n)s(ul) XI,</i>	<i>Germanici Caesaris n(epoti),</i>	<i>Germanico, pontifex</i>	<i>Germanici Caesaris filiae)</i>
<i>tribunicia potestate) XI.</i>	<i>Tiberii Caesaris Augusti) pron(epoti),</i>	<i>maximo, tribunicia pot(estate),</i>	<i>Divi Claudii uxori.)</i>
	<i>S Divi Augusti abn(epoti),</i>	<i>S (vac.) imp(erator), (vac.) co(n)s(ul) (vac.) II.</i>	
	<i>Caesari Augusto Germanico, pontifex</i>		
	<i>maximo, tribunicia potestate) II, imp(erator), co(n)s(ul).</i>		

Infra quas quatuor columnas inscriptum:

Aenatores, (vac.) tubicinas, (vac.) liticinas, (vac.) cornicinas (vac.) Romani, (vac.) (vac.) Romani

Fig. α–γ: Im. phot. a Morizio missae.

Fig. 8: Im. del. a MORIZIO missae.

V. MORIZIO manuscriptum mihi libens dedit, quod nuperime publici iuris fecit in *Mens Swedens* I 201–216 cum im. phot. fig. 40 a–b et cum im. del. fig. 41, 180.

Titulus Augusti spectat ad tempus inter d. 6 Mart. a. 12 (cum Augustus pontifex maximus creatus est) et d. 25 Iun. eiusdem a. (116, *pot. XI*), titulus Claudii ad tempus inter d. 1 Ian. a. 42 (cum Claudius consulatum alterum iniiit) et d. 24 Ian. eiusdem a. (quo tribuniciam potestatem alteram accepit d. 25 Ian.), titulus Neronis ad tempus inter d. 13 Oct. (vel 4 Dec.) a. 55 et d. 12 Oct. (vel 3 Dec.) a. 56 (sed priusquam Nero eodem anno irrepator II appellatus est, cf. KRAMER, *Kaiserstabell* 97), titulus Agrippinae ad tempus inter d. 13 Oct. a. 54 (cum Claudius inter Divos relatus est) et d. 19/23 Mart. a. 59 (cum Agrippina occisa est) vel potius ad idem tempus, quo Nero titulum accepit. Ex columnis I–II uni eisdemque tabulae inscriptis et ex *Caesari* (ita scriptum in titulo quoque Augusti) et ex litterarum formis et ex ordinatione v. paenultima nihilo minus constat columnas omnes uno eodemque tempore i. e. a. 55 vel 56 inscriptas esse.

Chronologiae monumenti puto talem (cf. fig. 8): Loco, qui musicis Romanis nescio cur sacer erat, aenatores tubicines liticines cornicines Augusto inter d. 6 Mart. et d. 25 Iun. a. 12 – fortasse ob pontificatum maximum acceptum – monumentum i. e. haud dubie statuum dedicaverunt (inscriptio fortasse in tabula aenea incisa fuit non aliter eo titulus infra n. 40334). Cui monumento accessit a. 7 a. C. n. (vel fortasse inter a. 6 a. C. n. et a. 4 p. C. n.) status Tiberii nondum Caesaris ab iisdem dedicantibus posita, quae eodem loco i. e. contra basim tituli n. 40307 in lucem venit (vide infra titulum n. 40334). Inter d. 1 et 24 Ian. a. 42, i. e. paulo postquam Claudius imperium accepit, loco monumenti Augusto dedicati basis maior constructa esse videtur, cui statuae Augusti et Claudii (et fortasse Messalinae tunc Claudii uxoris) superpositae sunt inscriptione Augusti antiquiore repetita (forma quidem *Caesari* morte temporis in *Caesari* commutata), titulo Claudii tunc primo conscriptae; status Tiberii, qui a Claudio non in domo sua manseratur,

loco suo separata mansit. A. 55 vel 56, i. e. paulo postquam Nero imperator factus est et paulo post incendium circ. a. 53/54, quo monumenta aere ex parte consumpta sunt (vide infra titulum n. 40417), monumentum a musicis demum renovatum est, i. e. basi amplatae quatuor statuae superpositae sunt titulis antiquioribus Augusti Claudique repetitis, inscriptionibus Neronis mactricis eius tunc conceptis. De tibiis antiquioribus, qui appellationibus non commutatis repetiti sint, cf. infra titulos n. 40412 et n. 40424 sub Claudio inscriptos. Formam *Romani* v. postremo iterum inscriptam errore ordinationis explicaverim, i. e. artificios columnarum, cui nomina appellationesque Claudii et vocabula *liticines cornicinas* | *Romani* quasi continere ordinata inscripta sunt, primum partem mediam aere inscriptae esse voluerunt; postea autem versum dedicantium nomina continentem ita minus concinne ordinatum eo modo commutaverunt, ut formas *senatores liticines cornicinas tubicinas* forma *Romani* in eodem versu addita sit et id in columna quarta; formam *Romani* mediae columnae tertiae inscriptam et supervacaneam liticis incisis fortasse opere gypsaee repletis ab oculis remotam fuisse opinor. Cf. monumentum Claudianum simili modo temporibus variis columnarum ordine et parte commutato inscriptum (vide infra titulos n. 40420–40430, inprimis quae adnotavimus ad titulum n. 40424). Caius rei quaestionem MORIZIO quidem resolvit coniciens Agrippina occisa titulum eius contextum et ita occasionem datam esse formae *Romani* contendaere et repetendaque sub versu postremo securum, qui non contingerentur. De titulis statuisque totae domus fuliorum Claudiorumque divinae dedicatis cf. I. COGTORE, *MEFRA* 104, 1992, 817–870 et C. SALERTI, *Athenaeum* 81, 1993, 365–390. De Agrippina minore cf., quae infra ad titulum n. 40426 adnotavi.

De loco, ubi monumentum in lucem venit, cf. infra titulos n. 40334 et n. 40417. Monumentum a. 64 incendio Neronis destructum esse me docuit MORIZIO. De musicis vide, quae disseruit eadem MORIZIO, l. I; cf. infra titulum n. 40334.

Dedicatus inter d. 13 Oct. (vel 4 Dec.) a. 55 et d. 12 Oct. (vel 3 Dec.) a. 56. G. A.

CIL hlavním zdrojem nápisových pramenů.

Další možnosti:

RIB – Roman Inscriptions of Britain

RIT – Römische Inschriften von Tarraco

RIU – Die römischen Inschriften Ungarns

Internet:

www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/index.html -

Epigrafická databanka Heidelberg

www.ubi-erat-lupa.org/platform.shtml

Ubi erat lupa